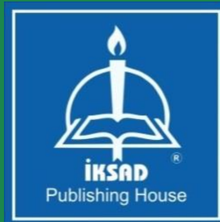
DİL ve EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI

-2-

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Fahri DAĞI

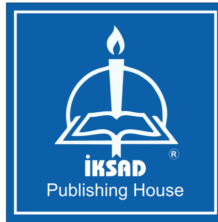
DİL ve EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI
- 2-

EDİTÖR

Dr.Öğr.Üyesi Fahri DAĞI

YAZARLAR

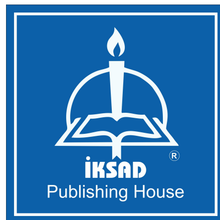
Dr. Öğretim Üyesi Fahri DAĞI
Dr. İpek TAŞDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah PARLAK KALKAN
Arş.Gör.Selvi DEMİR
Dr. Mustafa Yasin BAŞÇETİN

Institution of Economic Development and Social Researches Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY
TR: +90 342 606 06 75
e mail: uluslararasikitap@gmail.com
www.iksad.net
It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7914-54-3

March / 2020 Ankara / Turkey

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 5

KLÂSİK ŞERHLERDE MANZÛM İKTİBASLARIN KULLANIMI

Dr.Mustafa Yasin BAŞÇETİN

KLÂSİK ŞERHLERDE MANZÛM İKTİBASLARIN KULLANIMI

THE USE OF VERSE CITATIONS IN CLASSICAL COMMENTARIES

Mustafa Yasin BAŞÇETİN
Dr, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
*İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm*ü

Giriş

Lügatlerde, ateşten köz almak, ateş yakmak için bir yerden kor almak, ödünç almak gibi anlamlara gelen iktibas, mecazî olarak "bilgiyi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek" anlamında kullanılır. Manzûm ve mensûr metinlerde kullanılan iktibas, sözü güzelleştirip pekiştirmek, ifâdeye canlılık ve akıcılık kazandırmak için yapılır (Durmuş, 2000: 52, Külekçi, 2003: 177; Saraç, 2012:57). Belâgat terimi olarak "âyet ve hadîslerden alınan bir parça ile sözü süsleme ve manâyı teyit etme" anlamındaki iktibas (Olgun, 1994: 61), ilk olarak Kur'ân veya hadîslerden yapılan alıntılar için kullanılsa da daha sonra Arapça-Farsça-Türkçe kelâm-ı kibâr ve manzûm alıntılar için de kullanılmaya başlanmıştır (Uzun, 2000: 53). Görüldüğü üzere iktibas yapmaktaki amaç anlamı güçlendirmenin yanı sıra metni de akıcı hâle getirmektir.

Dîvân edebiyatı geleneğinde şerh eserleri, büyük oranda mensûr olarak kaleme alınmıştır. Bu metinlerde şârihlerin bilgilerine ve kabiliyetlerine göre farklı metotlar uyguladıkları ve çeşitli kaynaklardan beslendikleri görülür. Şerhi oluşturan temel unsurlardan biri de metinlerin içerisinde çeşitli manzûm ve mensûr iktibaslar yapılmasıdır. İktibas yapılırken şerhlerde; Kur'ân, hadîs, kelâm-ı kibâr, manzûm ve mensûr unsurlar ve lügatler gibi birçok farklı kaynaktan faydalanılır. Bu durum şârihin farklı bilim dallarına ve edebiyat sahalarına olan hâkimiyetini gösteren önemli bir husûsiyettir. Şerhlerde yer yer konuya uygun olarak seçilen bu iktibaslarla hem şerhin kaynakları zenginleştirilir hem de şerhin üslûbuna selâset kazandırılır. Bunun yanı sıra şerhler incelendiğinde farklı sebeplerle manzûm iktibaslarda bulunulduğu görülmektedir. Bu sebeplerin temelinde delillendirme ve örnekleme ihtiyacı yer almaktadır. Şârihler; kelime, mısrâ veya beyitleri açıklarken öne sürdükleri fikir ve yorumlarını ispatlamak, delillendirmek veya şerh esnasında verilen bilgileri pekiştirmek için söz konusu yöntemi kullanmışlardır. Bunun yanı sıra kelimeleri veya şerh edilen eserdeki bir özelliği örneklendirmek için de başka bir manzûm örnekten faydalanıldığı görülür. Böylelikle beyitlerin veya mısrâların okuyucu tarafından daha doğru bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ana ekseni klâsik şerhlerde yapılan manzûm iktibaslar üzerine kurulmuştur. Bu uygulama, klâsik şerhlerde sıklıkla karşılaşılan geleneksel bir metottur. Şiir her ne kadar şerh edilse de sembolik bir üst dil oluşu sebebiyle tam anlamıyla açıklanması mümkün değildir. Böyle durumlarda şârihler başka şâirlerin veya şerh edilen sanatkârın başka şiirlerinden istifade etmişlerdir. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde yapılan bu tür manzûm iktibasların tespit edilmesi bir metot özelliği olarak klâsik şerh geleneğinin ve teorisinin anlaşılmasının yanı sıra şârihler özelinde dönemin edebî zevklerini görerek edebiyat sahalarının ve şâirler arasındaki etkileşimlerin belirlenmesi açısından da önemli unsurlardır.

1. Manzûm İktibaslardan Önce Kullanılan İfadeler

Manzûm iktibaslar ve şerh metinleri arasında hem anlam hem de üslûp açısından bir uyum olmasına dikkat edilmiştir. Bunun için iktibaslarla şerh metni arasında geçiş görevi üstlenen bağlaçlar ve bazı ifâdeler kullanıldığı görülür. Bu ifâdelerin farklı şerh metinlerinden alınan

örnekleri şu şekilde sıralanabilir: Bu beytinden bu manâ ziyâde zâhir ü rûşendür, nitekim …buyurur, nitekim …vâki olmışdur, nitekim …bu beyti rûşen eyler, nitekim *Gülistân*'un bu beyti ana delâlet ider, …da, bu beyt buna müşâbihdür, bunun gibi çok vâki olmışdur, …un bu beytinde, nitekim bir ârif demiştir…, niteki bu manâyı bu beyt müeyyid ü şâhiddir, niteki …merhûm dimişdir, zîrâ beyt…, …mazmûnunca, niteki bir ârif dimişdir…, Mevlânâ Câmî dimiş, Nevâyî dimiş, Hâce Attâr dimiş, Kasîde-i Bürde sâhibi dimiş, Şeyh Sa'dî dimiş (Atila, 2019: 182) Niteki Enverî buyurur: Beyt..., bir âşık dimiş, nitekim şâir dimiş, bir ârif bir yârün davetinde dimiş, nitekim bir mürîd dimiş, nitekim dimişler, nitekim sulehâdan biri dimiş, bir pîr dimiş, bu mazmûnda rumûzu bu beyt bilemiş..., meşhûr beyt..., Hz. Şeyh Sa'dî bunı beyân ider bir beyt dimişdür ki ol beyt budur..., niteki Mevlânâ Câmî dimişdür, nitekim Mevlânâ *Mesnevî*'sinde getürmişdür, nitekim Şeyh Attâr *Mantıku't-Tayr*'da beyân itmişdür, nitekim manâ Hasan Dehlevî'nün *Dîvân*'ında vâki olmışdur, nitekim *Dîvân-ı Şâhî*'de bu mazmûn vâki olmışdur, nitekim Hz. Şeyh Sa'dî *Bûstân*'da bu sırrı rûşen eyler bir beyt getirmişdür, Hâce Hâfız bu mısrâ-ı sânîyi Şeyh Sa'dî'nün *Dîvân*'ından tazmîn itmişdür, nitekim *Dîvân-ı Câmî*'de bu manâlara münâsib bir gazel vâki olmışdur (Soleimanzâdeshekarab, 2019) nitekim şâir dimiş. Nazm..., beyt..., kıta..., nitekim buyrulmuşdur, beyt..., nazm..., nitekim Şeyh Sa'dî esadehullâhu teâlâ fi'd-dâreyn hazretleri buyurmuşdur, nitekim Şeyh Sa'dî buyurur, nitekim Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî buyurur, niteki nâzım-ı merhûm kaddesallâhu Sübhânehu ve teâlâ sırrahu'l-mektûm muammâ manzûmesinin âhirinde buyurur (Özder, 2018). Bu âyete telmîh Fuzûlî'nin bir beyti vardır beyt..., zîrâ şu mukaddime-i kerâmet belki cüz-i kerâmetdir Mevlânâ kâil olmuşdur şirin cüz-i kerâmet olduğuna beyt..., bu mazmûnda rumûzu bu beyt bilemiş, meşhûr beyt…(Kızıltaş, 2019) nitekim Mîr Alî Şîr Nevâyî'de vâkı beytün merhûm Sâmî terceme-i Türkîsin, Hâfız-ı Şîrâzî rahmetullâhi aleyh (Göllü, 2018) niteki şâir dimiş, niteki şâir buyurur mışrâ..., niteki İbni Sînâ aleyhi mâ yestahakku dir. Nazm..., niteki Nizâmî *Mahzen-i Esrâr*'da buyurur beyt..., niteki şâir buyurur: (Yılmaz, 2009) niteki Bûstân'un bu beytinde bu manâ içündür beyt..., niteki Hâce Hâfız buna işâret buyurur beyt..., niteki bu beytden rûşendür..., bu beytde vâki olan emr-i hâzırdur ki yine *Bûstân* nâm kitâbdadur beyt.. (Şahin, 2012). Burada yer alan ifâdelerde manzûm iktibasın şâiri ve iktibas sebebi hakkında bilgiler verildiği görülür. Bu yönüyle iktibasların önünde yer alan bu ifâdeler aynı zamanda manzûm iktibasın bir açıklayıcısı konumundadır.

2. Şârihlerin Manzûm İktibas Anlayışları ve Manzûm İktibas Yapılan Şâirler

Klâsik şerhlerin, bir gelenek oluşturacak kadar birçok husûsta benzerlik göstermekle beraber şerh edilen eserin konusu, şârihlerin bilgi birikimi ve dünya görüşleri gibi etkenler sonucu farklı şerh metotları ve kaynakların kullanılmasıyla ayrıştığı görülmektedir. Bu sebeple her şârihin "manzûm iktibaslar"dan istifade etme şekli farklıdır.

XVI. yüzyıl şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]), *Şerh-i Gülistân*'da bazı Türkçe manzûm parçaları şerhe dahil etmiştir. Lâkin iktibaslar, büyük oranda Farsça yazan şâirlerden yapılmıştır. Nâdir görülen Türkçe manzûm iktibaslarda ise büyük oranda şâir ismi zikredilmemiştir. Metnin genelinde çok fazla örneğine rastlanmayan bu manzûm örneklerden biri Necâtî Bey'e aittir. Sa'dî-i Şirâzî (ö. 691/1292)'nin Arapça gazellerinden iktibas edilen beyitlerin yanı sıra İbn-i Sînâ (ö. 428/1037)'nın bir dörtlüğü de Arapça manzûm iktibaslar arasında yer alır. Metindeki Arapça manzûm iktibasların bir kısmını, şerhte geçen şâirleri ve belirtilen manzûm iktibasların müelliflerini şöyle sıralayabiliriz: Zâhîr-i Faryâbî (ö. 598/1201), Kemâl-i İsfahânî (ö. 638/1240 [?]), Sa'dî-i Şirâzî, Mevlânâ Câmî, Hâfız-ı Şîrâzî, Şâhî, Reşîdüddîn Vatvât (ö. 573/1177), Hâce Âsafî, Nizâmî-i Gencevî, Hüsrev-i Dihlevî, Ömer Hayyâm (ö. 526/1132 [?]), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Vahîd-i Tebrîzî, Enverî (ö. 585/1189 [?]), Lisânî-i Şirâzî (H. 940/41), Sabûhî (ö. 1057/1647), Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421'den sonra) (Yılmaz, 2009, 270-271-272-273).

Mustafa Şem'î Efendi (d. 1011 / 1602-1603 [?])'ye ait *Mesnevî Şerhi*'nde Arapçadan yapılan iktibaslar Türkçe yazılmış şiirlerden yapılmış iktibaslardan yaklaşık olarak iki kat daha

fazladır. Bununla birlikte manzûm iktibasların büyük çoğunluğunu Farsça kaleme alınmış şiir örnekleri oluşturmaktadır. Diğer şerhlerden farklı olarak *Şerh-i Mesnevî*'de manzûm iktibaslar da açıklanmıştır. *Bûstan, Hâfiz Dîvân*'ı ve *Gülistân*'dan yapılan iktibaslar şerhin neredeyse onda birini oluşturmaktadır. Şerhte görülen en yaygın biçim beyit almaktır. Ancak, bazen hikâye örnekleri de dahil edilebilir. Bazı durumlarda ise atıf yapılan şiir, birbirinin devamı olan metinlerden seçilmemiştir (Şahin, 2012: 54). Şem'î Efendi, Farsça tasavvufî şiirlerden sıklıkla beyit iktibasları yapmıştır. Şem'î Efendi'nin üç farklı sebepten ötürü iktibas yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, beyit içindeki bir kelimenin anlamını açıklamaktır. İkinci sebep, *Mesnevî*'de telmihte bulunulan beyitleri tespit etmektir. Bu tür iktibaslar, *Mesnevî*'nin beslendiği kaynakları belirlemek açısından önemlidir. Üçüncü tür iktibaslar ise tasavvufî çerçevede anlamı açıklamak amacıyla yapılmış olanlardır (Öztürk, 2007: 147). Şem'î'nin *Mantıku't-Tayr Şerhi*'nde birkaç Arapça ve Türkçe beyit dışında Farsça şiirlerden iktibas yapılmıştır. Sa'dî'nin *Bûstân* ve *Gülistân*'ı olmak üzere Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Hâfız'ın *Dîvân*'ı, Mahmut Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı ve Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ından iktibaslarda bulunulmuştur. Lâkin bu şerhte Şem'î iktibas edilen beyitleri şerh etmemiştir (İnce, 2012: 44). Şem'î Efendi'nin *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî* adlı eserinde en çok Farsça şiir örneklerine yer verdiği görülmektedir. Toplam 150 Farsça beyit iktibası yapılmıştır. Yer yer şâir ismi zikredilmiş olmakla birlikte büyük oranda bu iktibaslar yapılırken şâir ismi zikredilmemiştir. Şerhte Türkçe manzûm parçalara da yer verilmiştir. Metin içerisinde toplam iki Türkçe beyit iktibası yapılmıştır. İktibas yapılan beyitlerde şâir ismi zikredilmemiştir. Türkçe manzûm iktibaslar dışında Arapça manzûm iktibaslar da bulunmaktadır. Metinde toplamda üç adet Arapça iktibas yapılmış beyit yer almaktadır (Çınarcı 2011: 114-115).

Muslihüddin Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ında hem kendisinin hem de diğer şâirlerin şiirlerinden iktibaslarda bulunmuştur. Şârih, ayrıca şerh sırasında kendi şiir örneklerine yer vermiştir. Bu şerhlerin bazılarında şiirin kendisine ait olduğunu belirtirken bazılarında ise şiirlerin aidiyeti hakkında bilgi vermez. Şârih ayrıca bazı beyitlerin şerhinde Hâfız'ın şiirlerinden örnekler vermiştir. Bu sırada bazen şiirin Hâfız tarafından yazıldığını belirtirken bazen belirtmemiştir. Şârih, Arapça örnekleri genellikle "şir" başlığı ile, diğer örnekleri ise kendi nazım şekline göre başlıklandırmıştır. Yer yer şârih tarafından; "Mevlânâ Câmî dimiş", "Nevâyî dimiş", "Hâce Attâr dimiş", "Ḳasîde-i Bürde sâhibi dimiş", "Şeyh Sa'dî dimiş" gibi ifadeler kullanılarak iktibasların kimlerden yapıldığı belirtilmiştir. Şâir ismi zikredilmeyen yerlerde ise "bir âşıḳ dimiş", "nitekim şâir dimiş", "bir ârif bir yârün davetinde dimiş", "nitekim bir mürîd dimiş", "nitekim dimişler", "nitekim sülehâdan biri dimiş" ve "bir pîr dimiş" gibi ifadeler kullanılmıştır. Şerhte yer alan örnek şiirlerin büyük çoğunluğu beyitlerden oluşmaktadır. Beyitlerle birlikte rubâî, gazel, nazım ve kıta nazım biçimlerinde de şiir örneklerine yer verilmiştir. Metinde az sayıda mısrâ örneği de yer alır (Atila, 2019: 178-187).

Mesnevî şârihi İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631), *Şerh-i Mesnevî Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Maârif* adlı eserinde özellikle tasavvufî bahislerde İbni Fârız ve İbni Arabî'den sıklıkla iktibaslarda bulunmuştur. Bunun dışında "beyt" başlıkları altında Sa'dî-i Şirâzî (ö. 691/1292), Mevlânâ, Hz. Alî, İbnü'l-Fârız, Şeyh Sa'dî'den manzûm iktibaslar yapmıştır (Yalap, 2012: 86).

Tellizâde Vehbî (ö. 1076/1666'dan sonra) *Urfî-i Şirâzî Dîvânı Şerhi*'nde iki yerde Türkçe beyit, başka iki yerde Farsça birer beyit ve mısrâ iktibas edilmiştir. Bunlardan Türkçe olanlardan birinin Şeyh Şüşterî'ye ait olduğu belirtilmiş diğerinin ise müellifi belirtilmemiştir. Farsça şiirlerin ikisi de Sa'dî-i Şirâzî'ye ait olmasına rağmen biri Mevlânâ'ya atfedilmiş, diğerinin müellifi ise belirtilmemiştir (Gözitok, 2017: 107).

XVIII. yüzyıl şârihlerinden Hakîm Mehmed Efendi (ö. 1184/1770) *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te bazen bir şiirden iktibasta bulunduğunda şâirini belirtmiş olmakla birlikte genellikle şiirin kime ait olduğunu belirtmemektedir. Bazen de "li-nâmıkıhî, li-münşiihî" gibi ifadelerle kendi şiirlerinden manzûm iktibaslarda bulunmuştur (Göllü, 2018: 157). Yine aynı yüzyıl

şârihlerinden Yûnus Edîb, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* adlı şerhinde kaynağını belirtmeden Türkçe ve Farsça olmak üzere iktibaslarda bulunmuştur (Kızıltaş, 2019: 27).

Hâcibî (Hacı Sâlihzâde) (ö.1240/1824)'nin *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*'sında Türkçe manzûm parçalardan örnekleri de şerh esnasında metne dâhil eden Hâcibî, genel tavır olarak bu manzûm parçaların şâirleri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Metin içerisinde manzûm parçanın kime ait olduğunun şârih tarafından belirtildiği tek bir emsal bulunmaktadır. Hâcibî, Nahşeb kuyusu hakkında bilgi verdikten sonra Vehbî-i Sünbülzâde buyurur diyerek Sünbülzâde Vehbî'den (ö. 1809) bir beyitle açıklamasını örneklendirmiştir (Özder, 2018: 194).

Klâsik şerhlerde yer alan manzûm iktibasları yapısal ve anlamsal olarak diline göre manzûm iktibaslar, amacına göre manzûm iktibaslar, kaynak zikredilme durumuna göre manzûm iktibaslar, nazım birimine ve şekline göre manzûm iktibaslar şeklinde alt başlıklara ayırmak mümkündür. Bu manzûm iktibasların örneklerle incelemesi aşağıda yer almaktadır:

1. Diline Göre Manzûm İktibaslar

2.1. Türkçe Manzûm İktibaslar

İsmail Hakkı Bursevî, *Şerh-i Pend-i Attâr* adlı eserinde, Attâr'ın; Hilekâr dünyâ bugün sana gelip gelin olsa da ikinci gün seni terk edip başka birine yâr olur, anlamındaki beytinin açıklamasında "Nitekim Zeyneb şâire dimişdür" ifâdesiyle XV. yüzyıl şâirlerinden Zeynep Hatun'un beytini nakleder. Her iki beyitte de dünyânın süsüne ve geçici güzelliğine meyledilmemesi gerektiği ortak düşünce olarak görülmektedir (Çakıroğlu 2012: 208-2010).

Zâl-i dünyâ çün arûs ârâstest *Her do rûzî şevî dîger hâstest*	*Zeyneb ko meyli zînet-i dünyâya zen gibi* *Merdâne var sâde-dil ol terk-i zîver it*

Yine Hâcibî'nin yapmış olduğu *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ'*sında beyti, din yoksunu alçak ve cahil kimselerin dünyaya ait zenginliklerine bakıp o aç ve muhtaç köpeklerden kemik talep etme. Zira köpeğin ağzından kemik alınmadığı gibi o cimri ve alçaklardan da bir fayda gelmez. Sana bir ekmek vermeleri için alçakların ayıbını çekme. Seni ayıplamasınlar diye kimseden bir şey isteme, ifâdeleriyle açıkladıktan sonra Necâtî'nin aynı konuya farklı hayâl çerçevesinde vurgu yaptığı beytini nakletmiştir. Her iki beyitte de anlamsal olarak minnet eylememeye vurgu yapılmıştır (Özder, 2018: 833).

Zebân me-gşây der-medh-i zebûnân *Me-keş ez-behr-i yek nân neng-i dûnân*	*Tek yerde gökde zerre kadar minnet olmasun* *Örti döşek Necâtî'ye bir bûriyâ yeter*

Şem'î Şemullâh *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'*da Hâfız'ın, feleğin on günlük sevgisi efsane ve efsun gibidir yani geçicidir ve ona itimat edilmez. Ey sevgili! Dostlara iyilik yapmayı fırsat bil, anlamındaki beyti ile aynı anlam doğrultusunda, Necâtî'den bir beyti nakletmiştir. Hâfız'ın beytinde geçen "feleğin on günlük sevgisinin efsane ve efsun olması" ifadesi ile Necâtî'nin beytinde geçen "düşte sultan olma" ifâdeleri bu dünyânın geçiciliğine bu sebeple de dünyâ varlığına itimat edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir (Soleimanzâdeshekarab, 2019: 124).

Deh rûz-ı mihr-i gerdûn efsâne est ü efsûn *Nîkî be-cây-ı yârân fırsat-şümâr yârâ*	*Gurûr itme cihânun devletine* *Necâtî düşde sultân olmadun mı?*

Salih bin Yûsuf bin Mustafa *Şerh-i Dîvân-ı Firişte*'de Firişte'nin beytinde, senin aşkının yoluna ten düşmüş oldu. Lâkin gönül, helakına sebep olacak olan bu çukurdan bir kıl miktarınca kaçmadı, denilmiştir. Beyte dair şârih, amaç kendinin de bu belâlara düştüğünü ve

kurtulamadığını açıklamaktır. Mesela âşıklara mecnûn denilir. Bu kimseler toplumdan dışlanır ve uzaklaştırılır, ifâdeleriyle açıklamada bulunduktan sonra Fuzûlî'nin bir gazelini nakletmiştir. Firişte'nin beytinde geçen, tenin aşk yoluna düşüp helak olması ve bundan gönlün kaçmaması hâli, Fuzulî'nin gazelinde geçen aşkın canlar için afet olması, aşk gamının zarardan başka bir getirisinin olmaması, güzellerin yüzlerinin güzel göründüğü ama sonunun kötü olacağı, aşkta azap olduğunun âşıkların ah ve figanlarından anlaşılması gerektiği, ifâdeleriyle örneklendirilmiştir (Altınışık, 2012: 48-49).

Ten sakt şod der-reh-i aşket velî *Dil be-yek mûy ez-în varta ne-cost*	*Cân virme gönül ışka ki ışk âfet-i cândur* *ışk âfet-i cân oldıgı meşhûr-ı cihândur* *Sûd isteme sevdâ-yı gam-ı ışkda hergiz* *Kim hâsıl-ı sevdâ-yı gam-ı ışk ziyândur* *Yahşi görinür sûret-i mehveşlerün ammâ* *Yahşi nazar itdükçe ser-encâmı yamândur* *Işk içre azâb oldıgın andan bilürüm kim* *Her kimse ki âşıkdur işi âh u figândur*

Ebubekir Nusret Efendi'nin *Şerh-i Bazı Gazeliyât-ı Sâ'ib-i Tebrizî* isimli şerhinde Sâ'ib-i Tebrizî'nin, söğütün meyvesi olmadığı için kendini öldürmeye hazırlamıştır, ifâdesi ile benzerlik gösteren Nâbî'nin iki beytini nakletmiştir (Gönel, 2004: 239).

Ez-behr-i katl-i hîşten âmâde est tîğ *Bî-hâsılî be-bîn ki çe bâ-bîd mîkoned*	*Bağ-ı cihânda bî-semer olmak hacâleti* *Görmez misin ki hezmi yakdı kül eyledi* *Nâbî bu infiâl idi zerd ü zaîf iden* *Gayret makâmı perde-şinâsâne neyledi*

2.2. Arapça Manzûm İktibaslar

Arapça manzûm iktibaslar, Türkçe ve Farsça manzûm iktibaslarda olduğu şekilde kelime izahı, beyitteki anlamı örneklendirme ve şerhi destekleme gibi amaçlar çerçevesinde kullanılmıştır. Bu manzûm iktibaslarda Arapça "kîle"[1] ve "kemâ kâle"[2] ifadeleri kullanılmıştır.

Sürûrî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız'd*a çok sayıda manzûm iktibas yapmıştır. Lâkin "şi'r", "beyt", "kıt'a" ve "matla'" ve "nazm" başlıklarını kullandığı bu iktibaslarda nadiren kaynak belirttiği görülür.

---

[1] Denildi.
[2] Denildiği gibi.

Aşağıda Sürûrî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız'*ından Arapça manzûm iktibas çerçevesinde bazı örnekler verilmiştir. Örnekte Sürûrî (ö. 969/1562), Hâfız'ın beytini kısaca tercüme ettikten sonra "İmam Şâfî dimiş"ifâdesiyle ve "şir" başlığıyla Arapça bir şiir nakletmiştir (Oğuz, 1998: 58). Kaynak beyitle iktibas yapılan beyit arasında anlamsal paralellik söz konusudur.

Der-kûy-ı nîk-nâmî mâ-râ güzâr ne-dâdend *Ger tu ne-mîpesend-i tagyîr kon kazâ-râ*	*Razaynâ kısmete'l-cebbâr-ı finâ* *Lenâ ilmun ve lil-agyâr-ı mâl* *Feinne'l-mâle yeftâan karîb* *Ve ilmu'l-lâhu bâkin lemyezel*[3]

Şem'î Efendi, *Mantıku't-Tayr Şerhi'*nde üç Arapça manzûm iktibas yapmıştır. Bunlardan yalnız biri şerhi destekleyici olarak yapılmıştır. Kaynak beyitte geçen "aklın Allâh'ın varlığını anlamadaki acziyeti" vurgusuna dair kaynağı belirtilmeyen ve "rubâî" başlığı ile nakledilen bir manzûm iktibasta bulunmuştur (İnce, 2012: 116).

Akl eger ez-to vücûdî pey bered *Lîk hergiz reh be-künhet key bered*[4]	*İtisâmul verâ bimarifetike* *Aceze'l-vâsıfânu an sıfatike* *Tub ve aleynâ feinnenâ beşerun* *Mâ arafnâke hakkâ marifetike*[5]

Mevlânâ'ya ait kaynak beytin şerhinde İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî: "Ârif-i billâh oldur ki tenzîhi ve teşbîhi cem idüp mahallinde tenzîh ve mahallinde tenzîh ve mahallinde teşbîh ide. Nitekim buyururlar" ifâdeleriyle İbni Arabî'den Arapça manzûm iktibasta bulunmuştur (Yalap, 2012: 119).

[3] Biz Allâh'ın bize olan kısmetine razıyız. O bize ilim vermiştir, başkalarına mal vermiş. Mal kısa zamanda yok olur. Allâhın ilmi bâkîdir, yok olmaz.
[4] Akıl her ne kadar senin varlığından bir iz bulsa da senin varlığının hakikatinden nasıl haberdar olabilir?
[5] Yaratılmışların tutunup sarılmaları senin mağfiretinledir. Vasıfçılar seni vasf etmekten aciz kaldılar, Bizim tevbemizi kabul eyle zira biz beşeriz, Biz seni hakkıyla tanıyamadık.

Gâh nakş-ı hîş virân mîkoned *Ez-pey-i tenzîh-i cânân mîkoned*[6]	*Fein kulte bittenzihi künte mukayyeden* *Vein kulte bitteşbihi küntüm muhaddeden* *Vein kulte bilemrayni küntü müseddeden* *Ve küntü imâmen fil-maârifi seyyiden*[7]

Yine Ankaravî, Mevlânâ'ya ait beytin şerhinde beyti anlamlandırdıktan sonra İbni Fârız'ın beyitteki anlamı destekleyici ve ortak hayâl çerçevesinde kaleme alınmış Arapça beytini "İbni Fârız'un ibtidâ-yı *Hamriyye*'si bu manâya delâlet ider." ifâdesiyle nakletmiştir (Yalap, 2012: 152-153).

Pîşter ez-hilkat-i engûrhâ *Horde meyhâ vü nümûde şûrhâ*[8]	*Şüribnâ alâ-zikril-habîbi müdâmeten* *Sekirnâ bihâ min-kabli en yuhlekal-kerem*[9]

Mehmed Murad Nakşibendî (ö.1848), *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket* isimli şerhinde Arapça manzûm iktibaslara pek fazla yer vermediği görülür. Şerh metninde, Şevket-i Buhârî'nin beytini şerh ettikten sonra beyitte geçen âşıkların gözünün daima hayran bir şekilde açık olduğunu "nitekim bazı ârifîn" ifâdesiyle şâir ismi zikretmeden Arapça bir beyitle örneklendirmiştir (Başçetin: 2014: 105-106).

Tâkeş çü ebruvân-ı bütân bender-i nigâh *Der-hemçu çeşm-i âşık-ı hayrân hemîşe vâ*	*Aceben lil-muhibbi keyfe yenâmu* *Ve küllü nevmin ale'l-muhibbi harâmun*[10]

2.3.Farsça Manzûm İktibaslar

Klâsik şerhlerde manzûm iktibaslar büyük oranda Farsça yapılmaktadır. Farsça manzûm iktibaslar; Mevlânâ, Sa'dî-i Şirâzî (ö. 691/1292), Mollâ Câmî (ö. 898/1492) gibi isimlerden yapılmaktadır. Zirâ bu isimler İran'ın otorite sayılan ve klâsik unvanına sahip şâirleri konumundadır. "Amacına Göre Manzûm İktibaslar" başlığı altında Farsça manzûm iktibaslar detaylı olarak ele alınmıştır. Burada sadece bir örnek verilmek sûretiyle iktifâ edilmiştir.

Örnekte; Sürûrî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* isimli eserinde sevgilinin yüzünün veya bulunduğu yerin Kâbe oluşu, Kemâl Hucendî'den aynı anlam çerçevesindeki iki beyitle örneklendirilmiştir.

Mâ mürîdân rûy-ı sûy-ı Kabe çün ârîm *Rûy sûy-ı hâne-i hammâr dâred pîr-i mâ*[11]	*Arafât-ı aşk-bâzân ser-kûy-ı yâr bâşed* *Be-tavâf-ı Kabe zîn der-nerevem ki âr bâşed* *Çü serî ber-âstâneş zühre safâ nihâdî* *Be-safâ vü Merve ey dil zikret çe kâr*

[6] Gah cananın tenzihi için kendi zahirini viran eyler.
[7] Eğer sen, Allâh'ı tenzih için söylersen mukayyed olursun, tesbih edersen muhadded olursun, eğer ikisini de söylersen müsedded olursun. Ve marifette imam ve efendi olursun.
[8] Üzüm yaratılmadan önce mey içmiş ve sarhoş olmuş.
[9] Sevgiliyi devamlı zikretmeyle içirildik. Üzüm yaratılmadan önce onunla sarhoş olduk.
[10] Şaşarım seven insan nasıl uyur? Âşıka her türlü uyku haramdır.
[11] Biz müritler Kâbe tarafına yüzümüzü nasıl getirelim? (Zira) Bizim pirimizin yüzü içki satıcısının evine bakar.

	bâşed[12]

3. Amacına Göre Manzûm İktibaslar

3.1. Gramer İzahı İçin Yapılan Manzûm İktibaslar

Şem'î Efendi'nin *Şerh-i Bostân'*ında "Hudâyî'de olan yâ-yı sâniye vahded içündür." ifâdesinden sonra şâir ismi zikredilmeden "beyt" başlığı altında bu gramer hususiyeti bir beyitle örneklendirilmiştir (Metin, 2014: 170).

Heme her çe kerdem to ber-hem zedî *Çe kuvvet koned bâ-**Hudâyî** hodî*	*Be-rev zâhidâ hurde ber-mâ me-gîr* *Ki kâr-ı **Hudâyî** ne-kârîst hıred*

Şem'î Efendi'nin *Şerh-i Bostan* isimli eserinde Sa'dî'nin beytinde geçen "geşten" fiilinin muzarî çekimi olan "gerd"in kullanımını Mollâ Câmî (ö. 898/1492)'nin *Lüccetü'l-Esrâr* isimli eserinden bir beyitle örneklendirilmiştir.

Der-înân be-hasret çerâ ne-nigerem *Ki ömr-i telef gerde yâd âverem*[13]	*Her kocâ bînî der-i gencî vü berded helkeî* *Helke mâî helke gerde der-dehân-i ejderest*[14]

Şem'î Efendi, *Şerh-i Mesnevî* isimli eserinde "Süleymanvârda vâr teşbih içündür nite ki Hâce Hâfız'un bu beytinde vâkidür" ifâdeleriyle beyitte geçen Farsça "vâr" edatını açıkladıktan sonra Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390 [?]) 'den bir beyit nakletmiştir.

*Tu **Süleymanvâr** dâd-ı ü bidih* *Pey ber-ez-vey pây-ı red ber-vey menih*[15]	*Çü gül sevâr şeved ber-hevâ **Süleymanvâr*** *Sehergeh murg der-âyed be-nağme-i Dâvûd*[16]

Aşağıda yer alan örnekte, XVI. yüzyıl şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]) ve *Şerh-i Gülistân'ı*nda kaynak beyitte geçen "nîk ü bed" ifâdesindeki atıf vavını örneklendirmek amacıyla "guft u şünûft" ifâdesinin yer aldığı bir beyit iktibası yapmıştır.

Hunek ân kes ki gûy-ı nîkî bord *Nîk ü bed çün hemî be-bâyed mord*	*Sühan-ı aşk ne ânest ki âyed be zebân* *Sâkiyâ mey deh ü kûtâh konîm guft u şünûft*

Yine Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]) ve *Şerh-i Gülistân'ı*nda beyitte geçen "birâder" kelimesine dair "asıl zâl-i muceme ile lîkin umûmen dâlladur yanî mühmele ile" ifâdeleriyle açıklama yapıldıktan sonra "Niteki Reşîdüddîn Vatvât *Aruz'*ında tayîn buyurmuşdur. Kıta:" ifâdeleriyle iktibas yapılarak konuya açıklık getirilmiş ve şerhe dayanak oluşturulmuştur (Yılmaz, 2008: 371-372).

---

[12] Âşıkların Arafat'ı sevgilinin köyünün başıdır. Kâbe'yi tavaf ederek bu kapıdan çıkamam ki utanç olur. Zühre onun kapısının eşiğine başını koymuştur. Ey gönül! Safa ve Merve ile zikrin ne işe yarar?

[13] Bunlara neden hasretle bakmayım? Zira bana telef olmuş ömrümü hatırlarım.

[14] Her nereye bakarsan

[15] Sen Süleyman gibi onun hakkını ver, onun üzerine reddetme ayağını koyma.

[16] Gül Süleyman gibi havaya binince, bülbül seher vakti Davut nağmesiyle feryada başlayınca...

Be-gû ey birâder be-lutf u hoşî *Künûnet ki imkân-ı güftâr hest*[17]	*Der-zebân-ı Fârisi farkî miyân-ı dal ü zâl* *Yâd gîr ez-men ki în nezd-i efâzıl mübhemest*[18]

3.2. Kaynak Beyit ve Şerhle Doğrudan Alâkalı Olmayan Manzûm İktibaslar

Sürûrî'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız'ın*da beyit açıklandıktan sonra kaynak belirtilmeden ve kaynak beyitle doğrudan alâkalı olmayan Farsça bir beyit nakledilmiştir (Oğuz, 1998: 40).

Merâ der menzil-i cânân çe emn ü ayş çü her dem *Ceres feryâd mîdâred ki ber bendîd mahmilhâ*[19]	*Mey hadîs-i râh-ı pür hûn mikuned* *Kıssahâ-yı aşk Mecnûn mikuned*[20]

Şem'î Şemullâh, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'd*a "Hâsıl-ı manâ galebât-ı aşk-ı İlâhî âşıkı ihtiyar u akl dâiresinden çıkarıp meczûb u mütehayyir idügin işârdur." ifâdeleriyle beyti açıkladıktan sonra "Nitekim Şeyh Attâr *Mantıku't-Tayr*'da getürmişdür." ifâdeleriyle Attâr'ın beytini nakletmiştir. Lâkin Attâr'dan iktibas olarak nakledilen beytin kaynak beyitle doğrudan bir alâkası söz konusu değildir (Soleimanzâdeshekarab 2019: 1203).

Aklem ez-hâne be-der reft veger mey in est *Dîdem ez-pîş ki der-hâne-i dînem çi şeved*[21]	*Küfr-i kâfir-râ vü dî-i dindâr-râ* *Zerre-i derdet dil-i Attâr-râ*[22]

3.3. Kaynak Beyitle Anlam ve Hayâl Olarak Benzeyen Manzûm İktibaslar

XVIII. yüzyıl Şârihlerinden Ebûbekir Nusret Efendi'nin *Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib* adlı eserinde, Sâ'ib-i Tebrizî'nin beytinde geçen tasavvufî anlamda beden evinde saadet kapısı olan kalbini unuttuğu takdirde başını gafletinden duvarlara vurması temsili, şâir ismi nakledilmeyen iki beyit nakledilmek sûretiyle örneklendirilmiştir. Beyitlerde ortak hayâl, hayret ve gafletten ötürü başın duvara vurulmasıdır. Yine her iki beyitte de farklı sebeplerden dolayı gaflete düşülmemesi gerektiği ifâde edilir (Yakut 2007: 74).

Ey besâ ser ki be divâr zened ez gaflet *An ki der hâne-i târik der ez-yâdeş reft*[23]	*Cism-i hâkîde der-i kalbini teftiş iderek* *Mürşidi olmayanın hayreti âvâre ider* *Dekk-i bâbile pes-i câmda bi-çâre meges* *Kapu halkası idüp başını sad pâre ider*

*Hülâsatüş-Şürûh'*ta Mevlânâ'ya ait olan kaynak beyite dair "Nitekim Eşrefzâde (kuddise sırruhû) buyurmuştur." ifâdeleriyle Eşrefoğlu Rûmî'den bir beyit nakledilmiştir. Her iki beyitte de mutlak varlığın fânî insan vücudunda tecelli etmesi söz konusu edilmiştir (Güntan, 2009: 213).

Mâ ademhâyîm u hestîhâ-yı mâ	*Benim ol dâimü'l-bâkî*

---

[17] Ey kardeşim şimdi senin konuşmaya gücün varken lütfet ve söyle.

[18] Fars dilinde "dâl" ve "zâl" arasındaki farkı benden öğren ki bu (konu)nun manası fazıllar katında tam belirgin değildir. Sahih ve sakin olan müfred lafızdan önce "dâl" harfinin, bunun dışında kalan durumlarda ise "zâl" harfinin gelmesi caizdir.

[19] Bana sevgilinin bulunduğu yerde güven ve huzur yoktur. Her an çan heybeleri bağlayın diye feryat eder.

[20] Mey, kanla dolu bir yoldan bahsetmede, Mecnûn'un aşkından hikâyeler anlatmaktadır.

[21] Eğer mey bu ise aklım başımdan gider, önceden dinimin hanesinde ne olduğunu gördüm.

[22] Kâfirin küfrü ve dindarın dini 'Attar'ın gönlünde zerre kadar derttir.

[23] Karanlık evde kapının yerini unutan kimse gaflet yüzünden duvara çok başvurur.

To vücûd-ı mutlakî fânî-nümâ[24]	*Göründüm sûretâ insân*

Yine *Hülâsatüş-Şürûh'*ta *Mesnevî'*nin ilk beytinin şerhinde Niyâzî Mısrî'den bir gazel nakledilerek insanın sembolik bir üslûpla dert ve sıkıntılarla dolu bu dünyada ne kadar ıztıraplı ve asıl vatanına ne derece hasret çektiğini ifâde edilmiştir (Güntan, 2009: 109-110).

Bşnev ez-ney çün hikâyet mîkoned *Ez-cüdâyîhâ şikâyet mîkoned*	*Ey garip bülbül diyarın kandedir* *Bir haber ver gülizarın kandedir* *Sen bu yerde kimseye yâr olmadın* *Var senin elbette yârin kandedir* *Gökte uçarken yere indirdiler* *Çâr anâsır bendlerine urdular* *Nûr iken adın niyâzî dediler* *Şol ezel ki itibarın kandedir*

Sürûrî'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız'*ında kaynak beyitle ilgili kelime ve gramer izahından sonra herhangi bir iktibas ifâdesi kullanmadan "beyt" başlığı altında bir beyit nakledilmiştir (Oğuz, 1998: 64). Her iki beyitte de yükseklik-alçaklık mefhumlarıyla "saray" hayâli çerçevesinde "kibir"e vurgu yapılmıştır (Oğuz, 1998: 64).

Her ki-râ hâb ki în menzil muştî hâkest *Gû çe hâcet ki ber-eflâk keşed eyvân-râ*[25]	*Ey sarâyını bülend iden kişi mağrûrsın* *Gâfil olma kim virür bir gün ana düzd-i ecel*

Sürûrî (ö. 969/1562)'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız'*ında klâsik Türk ve İran şiirinde ortak olarak kullanılan "âh" mazmûnunu Türkçe bir beyitle örneklendirilmiştir. Hâfız'ın beytinde ifade edilen âh okunun tesirine örnek beyitte de dikkat çekilmiştir (Oğuz, 1998: 74).

Tir-i mâ âh zi-gerdûn be-güzered Hâfız hâmûş *Rahm kun ber-cân-ı hod perhiz kun ez tîr-i mâ*[26]	*Ayırmağa benden ânı say itme rakîbâ* *Gâfil yürime o bunda sakın âh-ı seher var*

Mustafa Şem'î'nin *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî* adlı eserinde, Şâhî'nin türbesi tarafına salın ki vefa kokusunu bizim anber sürülmüş yaratılışımızdan dinleyesin, anlamındaki beytin şerhinde Yazıcıoğlu Muhammed'in mezardan yel estikçe muhabbet kokusunun gelmesine dair beyti nakledilmiştir. Her iki şâirin de beyitlerinde ele aldığı ortak unsur, mezardan vefa ve muhabbet kokusunun gelmesi ifâdesiyle bunların kalıcılığına vurgudur (2011: 141-142).

[24] Biz ve varlıklarımız yok olanlardır. Sen ise fânîlerde görünen mutlak varlıksın.
[25] Her kim ki uyku yeri bir avuç toprağın üzeridir, sarayını eflaka kurmasına gerek yoktur.
[26] Bizim âh okumuz felekten geçer, Hâfız sessiz ol beni incitme. Kendi cânına acı, bizim okumuzdan kaçın.

Be-hirâm sû-yı türbet-i Şâhî ki bşnevî *Bûy-ı vefâ ez-tıynet-i anber-sirişt-i mâ*	*Ölem bir gün kalam bin yıl tenüm toprağ ola küllî* *Muhabbet kokusu gele yil esdikçe turâbımdan*

Şem'î Efendi, *Mesnevî Şerhi*'nde Hâfız'ın beyti ile ortak hayâl çerçevesinde yer aldığını düşündüğü Farsça beyti nakletmiştir. Her iki beyitte de "Nemrut'un kafasının içine sivrisinek girmesi ve bu sebeple ölmesi" hadîsesi anlatılmaktadır. Her iki beyitte de güçlü-güçsüz unsurları Nemrut-sivrisinek ile birlikte anlatılmıştır (Dağlar, 2019: 565).

Peşşeyî Nemrûd-râ bâ-nîm-per *Mîşikâfed bî-muhâbâ derz-i ser*[27]	*Nîm-peşşe ber-ser-i düşmen gümân* *Der-ser-i û çâr sad sâleş be-dâşt*[28]

Tellizâde Vehbî, *Urfî-i Şirâzî Dîvânı Şerhi'*nde Urfî'nin beytinde ifâde edilen, âşıkların gönül hâllerini "her gün evc-i felekden pest-i zevâle düşer ve yine nurına ziyan gelmeyüp kemakan tülû eyler. Tarik-i aşkun erbabına böyle halatlar çok vâkî olur." ifâdeleriyle açıkladıktan sonra "Nitekim Hz. Mollâ Rûmî buyururlar ki" bağlayıcı iktibas cümlesiyle Mevlânâ'dan bir beyit nakletmiştir (Gözitok, 2017: 237). Her iki beyitte de âşıkların gönüllerinin yüceliği ve zevâli ele alınmıştır.

Geh geh futed zi-tâk dil-i dustân velî *Hurşid-râ ziyân ne-şeved ez-zevâlhâ*[29]	*Gehî ber-tarem-i alâ nişînem* *Gehî ber-puşt-i pây-ı hod ne-bînem*[30]

3.4. Kaynak Beyitle Anlamsal Olarak Benzer Olup Hayâl Olarak Farklı Olan Manzûm İktibaslar

Klâsik şerhlerdeki manzûm iktibasların yapısal olarak ayrıldığı noktalardan biri de kaynak beyitlerle olan hayâl-imaj benzerliği ya da farklılıklarıdır. Bazı iktibaslar kaynak beyitle hayâl olarak örtüşürken bazı iktibaslarda ise bu tamamen farklıdır.

Nusret Efendi'nin *Sâ'ib-i Tebrizî Şerhi*nde Sâ'ib'in beytinde ifâde edilen sıkıntı ve belâlara sabır gösterilmesi ve gam çekilmemesi, farklı bir hayâl olmasına rağmen benzer anlamlara sahip "zencîr-i belâ" hayâlinin yer aldığı iki beyitle örneklendirilmiştir (Yakut, 2007: 77).

Ez-sahtî-i reh râh-rev-i ışk ne-nâled *Tâ Kabe tevân reft be-în seng-i nişân râst*[31]	*Zencîr-i belâ ile çeker vâlî-i tevfîk* *Dâr-ı kerem-i hakka gürûh-ı süadâyı* *Belvâ-yı ubudiyete kıl kendini teslîm* *Yâ mültefit-i hüsn kâbûl eyle belâyı*

[27] Yarım kanadıyla bir sivrisinek Nemrut'un beyninin köşesini korkmadan yarar.
[28] Yarım kanatlı bir sinek düşmanın başına gelip orada dört yüz yıl kalmıştır.
[29] Bazı zamanlar dostların gönülleri felekten düşer ama güneş batmayla zarar görmez.
[30] Bazen en yüce kubbelerin üstünde otururum bazen kendi ayağımın önünü (adımımı) göremem.
[31] Aşk yolcusu yolun meşakkatinden şikâyet etmesin. Zira bu nişan taşıyla Kâbe'ye dek gitmek mümkündür.

Şem'î'nin *Mantıku't-Tayr Şerhi'*nde âşığın cânını sevgiliye fedâ edilişi "hindû" hayâli üzerinden yapılmıştır. Beytin anlamlandırması yapıldıktan sonra "beyt" başlığı altında nakledilen beyitte aynı anlam ifâde edilmiştir (İnce, 2012: 166-167).

Hindû-yı hindû-yı hindû-yı toem *Hindû-yı* ***cân ber-miyân dârem*** *zi-to*[32]	*Cânlar fedâ muhabbet-i cânâna sır degil* *Erbâb-ı aşka* ***terk-i ser itmek*** *hüner degil*

Mollâ Murad, Sâ'ib-i Tebrizî şerhinde kaynak beyitte ifâde edilen âşıkların varlıklarından iz olmamasına dair "nitekim Hz. Mısrî kuddise sırrahû buyurur" ifâdesiyle varlığın ve bedenin yok edilmesinin ifâde edildiği bir beyit nakletmiştir (Aktan 2008: 224-225).

Davâ-yı âhestegî ey mûr pîş-i mâ me-kon *Nakş-ı pâ hergiz ne-bâşed merdom-i âheste-râ*[33]	*Bir beden kaldı bana mensûb olan bunda hemân* *Yok idüp anı dahi var olayım şimdiden girü*

İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî'*de Mevlânâ'ya ait olan kaynak beyitte ifâde edilen cismin ve bedenin yok edilmesine dair "kemâ kîle" iktibas ifâdesiyle kaynak belirtilmeden bir beyit nakletmiştir (Özdemir 2013: 449).

Ferbiheş kun ângeheş kuş ey kasâb *Zân ki bî-bergend der-dûzâh kilâb*[34]	*Besleme gel tenüni nimet ü biryânla* *Bir gün olur ol tenün tamuda biryân olur*

Hâcibî'nin *(Hacı Sâlihzâde) Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ'*sında kaynak beyitte ifâde edilen sözün ve ifâdenin bir öneminin kalmadığını Hâzık'tan bir beyit nakledilerek örneklendirilmiştir (Özder, 2018:449).

Sühan-râ hod ser-encâmî ne-mândest *Vez-ân nâme be-cuz nâmî ne-mândest*[35]	*Hâzık diyarımızda yâ teşhis ider mi var* *Murg-ı hezâr-nağmeyi zâğ [u] kelâğıla*

Şem'î Efendi, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın*da kaynak beyitte ifâde edilen dünyânın geçici ve sahte güzelliğine aldananların ömürlerini yitirdiklerine dair yine dünyanın geçiciliğinin ve ömrün bir nakit ve dünyaya karşılık verilen bir kira olması hayâli çerçevesinde ifâde edildiği beyitle örneklendirilmiştir (Soleimanzâdeshekarab 2019: 535).

Hoş arûsîst cihân ez-reh-i sûret lîkin *Her ki peyvest bedû ömr-i hodeş kâbîn dâd*[36]	*Heft mesken sanur cihânı kişi* *Nakd-i ömrün verür kirâ yerine*

3.5. Aynı Kaynak Beyte Dair Birden Fazla Şâirden Yapılan Manzûm İktibaslar

Klâsik şerh metinlerinde diğer manzûm iktibaslara nazaran daha az görülen bu tür iktibaslarda şerh edilen beyit şerh edildikten sonra, şerhi destekleyici ve beyitteki anlamı örneklendirici birden fazla şâirden iktibaslarda bulunulur.

[32] Senin kölenin kölesinin kölesiyim. Cân hindûsunu senin için ortada tutuyorum.
[33] Ey karınca! Bizim huzurumuzda yavaşlık davası etme. Zira âşıkların ayaklarının izi olmaz.
[34] Ey dünya kasabı! Firavun gibi olanları besle ve ondan sonra öldür. Zira Cehennem köpekleri azıksızlardır.
[35] Sözün hakikati kalmamıştır. Ve o şiirden bir addan başka bir şey kalmamıştır.
[36] Dünya görünüşte güzel bir gelindir; ona kim ulaşmışsa kendi ömrünü mehir olarak vermiştir.

Aşağıda yer alan örnekte, Mehmed Murad Nakşibendî, *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket* isimli eserinde Şevket-i Buhârî'nin beytinin şerhinde "Devâ vü ilâc olur ve aşkın ilâcı hâricden olmayıp belki derd-i aşkın devâsı yine aşkdır." ifâdeleriyle beyti açıkladıktan sonra "Nitekim Sâ'ib merhûm bu mazmunu: Beyt:", "Hâfız-ı Şîrâzî dahı şu beyt ile beyân buyurmuşlardır", "Bu beytin şerhinde merhûm Şem'î Efendi buyurmuşdur ki" ifâdeleriyle manzûm iktibaslarda bulunmuştur. Beyitlerde vurgulanan ortak anlam, aşk derdinin devâsının yine aşkın kendisi olduğudur (Başçetin, 2014:41).

Ez-aşk reng-i şekve ne-rîzem be-hîç kes *Derdîst în ki cem çü şod mî-şeved devâ*[37]	*Aşkest hemân çâre-i dâgî ki kühen şod* *Hem nakş-ı kadem mahv koned nakş-ı kadem-râ*[38] [Sâ'ib-i Tebrizî]
	Dey goft tabîb ez-ser-i hasret çü me-râ dîd *Heyhât ki renc-i to zi-kânûn-ı şifâ reft*[39] [Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390 [?])]
	Di etibbâya ki kânûn-ı şifâ yazmakdan *Hüner oldur ki gam-ı dil-bere dermân yazalar* [Şem'î Efendi]

3.6. Kaynak Beyitte Geçen Kelime ve İbarenin Açıklanması İçin Yapılan Manzûm İktibaslar

Klâsik şerhlerde bazen kaynak beyitte geçen bir kelimeyi veya ibareyi şârih, okuyucuya izah etmek için başka bir şâirden beyit iktibas yoluyla örneklendirmektedir. Burada amaç çoğu zaman beyitteki anlam çerçevesi değil kelimenin anlamıdır. Yani nakledilen beytin kaynak beyitle anlamsal bir benzerliği veya yakınlığı söz konusu değildir. Öte yandan kelime izahı için yapılan manzûm iktibasların neredeyse tamamı Farsça eserlerden yapılmıştır.

Şem'î Mustafa Efendi'nin *Şerh-i Bostân*'ında Sa'dî'nin beytinde geçen "hân-ı yağmâ" ibaresini "bayramlarda düğünlerde vesair vaktlerde fukara içün tedarük olınan taamdur" ifâdeleriyle açıkladıktan sonra "Nitekim Hâfız'da bu beyit bu manâyı müşirdür." iktibas ifâdeleriyle Hâfız'ın "hân-ı yağmâ" ibaresinin yer aldığı beytini nakleder (Metin 2014: 68).

Yekî gufteş ey suhre-i ruzgâr *Birev tabhî ez-**hân-ı yağmâ** biyar*[40]	*Figân kîn lûliyân-ı şûh-ı şîrînkâr-ı şehr-âşûb* *Çünân bordend sabr ez-dil ki Türkân **hân-ı yağmâ**-râ*[41]

---

[37] Aşktan şikayet rengini kimseye dökemem. Aşk derdi öyle bir derttir ki arttıkça devâ olur.
[38] Eskimiş yaranın çaresi yine aşktır. Zira ayak izini yine bir ayak izi yok eder.
[39] Dün doktor beni görünce iz geçirip "Vah vah vah! Senin hastalığının tedavisi İbni Sînâ'nın Kânûn ve Şifâ kitaplarında da yok! " dedi.
[40] Biri o fakire, yürü yağma yemeğinden bir yemek getir, dedi.
[41] Eyvah! Bu şuh, bu cilveli, bu şehri birbirine katan güzeller, sabrımızı öyle bir yağmaladılar ki Türkler de hân-ı yağmayı öyle yağmalarlar.

Mustafa Şem'î'nin *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî* adlı eserinde kaynak beyitte geçen "çeng" kelimesinin "mürşid" anlamında kullanımı "Nitekim Hâce Hâfız'ın bu beyti rûşen eyler." ifâdeleriyle Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390 [?]) 'den bir beyit nakledilerek örneklendirilmiştir (Çınarcı 2011: 221-222).

Ey vâiz ez-hadîs-i tu ne-nişist der-zamîr *Aybem me-kun ki gûş ber-âvâz-ı **çeng** bûd*[42]	***Çeng**-i hamîde kâmet mî-hânedet be-işret* *Be-şinev ki pend-i pîrân hîçet zîyân ne-dâret*[43]

Şem'î Şemullâh *Şerh-i Mantıku't-Tayr'da* kaynak beyitte geçen "dinâr" kelimesine dair flori ve akçe manâsında olduğunu ifâde ettikten sonra Bostan'dan bir beyit nakletmiştir (Turan, 2014: 160). .

*În hilâfet ger be-**dinârî** buved* *Mîfürûşem ger harîdârî buved*[44]	*Şenîdem ki **dinârî** ez-müflisî* *Be-y-üftâd ü miskîn be-cüsteş besî*[45]

3.7. Kaynak Beyte Cevap Niteliğindeki Manzûm İktibaslar

Ebûbekr Nusret Efendi, *Sâ'ib-i Tebrizî Dîvânı Şerhi'*nde kaynak beyitte "bâ ki"[46] şeklinde sorulan soruya şâir ismi zikretmeden naklettiği beyitle cevap vermiştir (Yakut, 2008: 78).

Çün tîr zi-rûşen güherân gird ber-âverd *Tâ bâ-ki şeved în gelek-i sâht-kemân râst*[47]	*Senden evvel arayıp bezl-i vücûd itmişler* *Bulmayup râhatı eyyâm-ı şühûd itmişler*

Sürûrî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* isimli eserinde kaynak beyitle aynı anlam doğrultusundaki bir beyit nakledilmiştir. Nitekim metinde şârih, "Memâlik-i dünyânın harâb idügin gör." ifâdesiyle beyitteki anlamı izah ettikten sonra "nitekim dir" diyerek örnek beyit nakletmiştir. Özetle kaynak beyitte geçen Dârâ'nın son hâlinin ne olduğu aslında nakledilen beyitte hiçbirinin kalmadığı ifâde edilerek açıklanmıştır (Oğuz, 1998:56-57).

Âyîne-i Sikender câm-ı Cemest be-niger *Tâ ber-tu arza dared ahvâl-i mülk-i Dârâ*[48]	*Şenîdem mülk-i Dârâ kest darü'l-mülk-i İskender* *Ne İskender ne-mâned eknûn ne dârü'l-mülk ü ne Dârâ.*

Murad Mollâ'nın *Sâ'ib-i Tebrizî Şerhleri'*nde kaynak beyitte ifâde edilen "nereye gittiğini bilmeme" durumunu şârih, "Zirâ kemâl mebde ü meâdîni ve bu âleme gelince menâzil ü merâtibini sülûk ile reyü'l-ayn görmek ve müşâhede itmekdir." ifâdeleriyle izah ettikten sonra "Nitekim Hz. Mısrî buyurur" dedikten sonra kaynak beyte cevap niteliğinde bir beyit nakletmiştir (Aktan 2008: 215-216).

---

[42] Ey vâiz! Eğer senin sözün bana tesir etmedi ise beni ayıplama. Zira çeng dinliyordum.
[43] Beli bükük çeng işret meclisinde çalıyor. Pirlerin tavsiyelerinin zararlı olmadığını ondan dinle.
[44] Eğer bu hilafetin bir dinara alıcısı olsa satarım.
[45] Duydum ki yokluktan bir dinar düşmüş ve miskin onu o kadar fazla aramıştır.
[46] Farsça: Kime.
[47] Ok gibi sağlam olan ruşen cevherden toz kaldırdı. Acaba bu sert yaylı felek kime doğru bir şekilde döner?
[48] İskender'in şarap kadehi olan aynasına bak da Dârâ'nın mülkünün hâlinin ne olduğunu gör.

Rûzgârîst ki bâ-rîg-i revân hem-seferem *Mîrevem râh u zi-menzil haberî nîst me-râ*[49]	*Kanden gelür yolun senin yâ kande varur menzilin?* *Nerden gelip gittiğini anlamayan hayvân imiş*

3.8. Kaynak Beytin Şâirinin Başka Şiirlerinden Yapılan Manzûm İktibaslar

Şem‘î Mustafa Efendi’nin *Şerh-i Bostân’*ında *Bostan’*da geçen kaynak beyit açıklandıktan sonra yine Sa‘dî’nin *Gülistân’*ından aynı anlamdaki bir beyitle örneklendirilmiştir (Metin 2014: 141).

Neşât-ı cüvân zi-pîr me-cûy *Ki âb-ı revân bâz nâyed be-cûy*[50]	*Tarâb-ı nev-cüvân zi-pîr me-cûy* *Ki dîger nâyed âb-ı refte be-cûy*[51]

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?])’nin *Şerh-i Bostân’*ında Sa‘dî’nin beyti yine aynı şâirin *Gülistân’*ından bir beyitle örneklendirilmiştir (Açar, 2018: 84).

Ve ger bâ-peder ceng cûyed kesî *Peder bî-gümân haşm gîred besî*[52]	*Ne merdest ân be-nezdîk-i hıredmend* *Ki bâ-pîli demâ[n] peykâr cûyed*[53]

İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî’*de kaynak beyitte geçen “lek” kelimesinden hareketle “Leke'l-mülkü leke'l-hamdü leke'l-izzetü leke'l-aliyyâ leke'l-münne leke'l-kadr leke'l-lutf leke'l-atâ nitekim Hz. Mevlânâ bir gazellerinde buyururlar:” ifâdeleriyle yine Mevlânâ’nın “lek” kelimesini kullandığı beytini iktibas yapmıştır (Yalap, 2014: 535).

Key bügûyed lek lek ân leklek becân *Lek çi bâsed mülk-i tust ey Müsteân*[54]	*Şeyh-i mürgânest leklek lek lekeş dânî ki çîst* *Hamdü lek ve'l-emrü lek ve'l-mülkü lek yâ Müsteân*[55]

3.9. Örnekleme Amaçlı Manzûm İktibaslar

Şerh edilen beyitte geçen edebî sanat, imlâ, kâfiye, gramer unsuru, vezinle ilgili bir uygulama, kâfiye, kelime, üslûp veya bir hayâlin örneklendirilmesi şeklinde görülmektedir.

Aşağıda yer alan örnekte Sa‘dî’ye ait *Gülistân’*da geçen beyitte “Bâr-hudây” kelimesi şârih tarafından, efendi dimekdür, açıklamasıyla anlamlandırılarak, nitekim Enverî buyurur, ifâdeleriyle İranlı şâir Enverî (ö. 585/1189 [?])’den iki beyitle örneklendirilmiştir (Yılmaz, 2009: 654).

[Ey] bâr-hudâ-yı gîti-ârây *Ber-bende-i pîr-i hōd bibahşây*[56]	*Âlem-i mecd [ki] ber-bâr-hudâyân mülkest* *Mecd-i dîn ân be-sezâ ber-melikân bâr-hudây*[57]

[49] Öyle bir zaman ki akan kumlarla dost olmuşum, nereye gittiğimi bilmiyorum.
[50] Yaşlı kimselerde gençliğin sevincini arama. Zira akan su geri ırmağa dönmez.
[51] Gençliğin eğlencesini yaşlıdan bekleme, giden su ırmağa geri gelmez.
[52] Eğer bir kimse babasıyla kavga ederse, şüphesiz babası ona çok gazap eder.
[53] Akıllılar katında kükremiş bir fille cenk eyleyen merd değildir.
[54] Nasıl olur da leylek "leklek“ sesini canla başla çıkarır? Ey yardımı dilenen Allâh "lek“ ne demek zaten her şey senin mülkündür.
[55] Kuşların şeyhi leylektir. Leylek ne der bilir misin? Ey kendisinden yardım istenen Allâh! Mülk de senin, buyruk da senin, şükür de sana.

	… *Hâce-i küll-i cihân ân ki hudâyiş kerdest* *Câvidân ber-heme ahrâr-ı cihân bâr-hudây*[58]

Şem'î Şemullâh *Şerh-i Mesnevî*'de "sebak" kelimesinin yazımının bânın sükûnu ile olduğunu bânın harekeli okunuşunun ise vezin gereği olduğunu belirttikten sonra, Sa'dî'nin *Bostân* adlı eserinden bu vezin uygulamasını örneklendiren bir beyit nakletmiştir (Koçoğlu, 2009: 526-527).

Mâ rameyte iz rameyte güft Hak *Kâr-ı Hak berkârhâ dâred* ***sebak***	***Sebak*** *bürd reh-rev ki berhâst zûd* *Pes ez-nakl bîdâr bûden çi sûd*

Mesnevî'de yer alan beytin şerhinde Şem'î Efendi, "mîdehed dil" ifâdesinde yer alan üslûp özelliğini örneklendirmek üzere, *bu beytde hem yine bu üslûb üzredür,* ifâdeleriyle üslûp benzerliğine vurgu yaparak başka bir beyit nakletmiştir (Dağlar 2009: 385).

Mîdehed dil *mer turâ kîn bî-dilân* *Bî-tu gerdend âhir ez-bîhâsılân*	*Der-şigüftem ki derîn müddet-i eyyâm-ı firâk* *Ber-giriftî zi-harîfân dil ü* ***dil mîdâdet***[59]

Şem'î Şemullâh, *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'*ında Mollâ Câmî (ö. 898/1492)'nin beytinde yer alan tersî kelimesinden hareketle "tarsî" edebî sanatına dair "tarsî odur ki mısrâ-ı kelimâtı mısrâ-ı evvelün kelimâtına münâsib ola" şeklinde açıklamada bulunduktan sonra "bu beyt gibi beyt" ifâdesiyle bu sanatı örneklendiren bir beyit iktibasında bulunmuştur (Gök, 2014: 887).

*Geh zi-****tersî****ʿ şevî bend-güşây* *ʿAkl u dîn-râ fikenî bend be-pây*	***Ey münevver*** *be-****tu nücûm****-ı* ***celâl*** ***Vey mukarrer*** *be-****tu rüsûm****-ı* ***kemâl***[60]

3.10. Şâirler Arası Etkileşimi Gösteren Manzûm İktibaslar

Şerhler metinlerarasılık husûsiyetleri taşıyan eserlerdir. Açıklama amaçlı olarak birçok esere yönlendirme ve nakil yöntemiyle olabileceği gibi kaynak eserle doğrudan alâkası olan eserler arasındaki ilişki de gösterilmektedir. Bu tür örneklendirmeler şâirler arasındaki etkileşimi gösteren önemli unsurlarıdır. Bu yönüyle bazı şerh çalışmaları karşılaştırmalı edebiyat özelliği gösterir. Aynı zamanda bu tür iktibaslar şârihlerin bilgi birikimlerini ve edebiyat sahalarına olan vukûflarını göstermeleri açısından önemlidir.

Mehmed Murad Nakşibendî, *Hülâsatüş-Şürûh* adlı *Mesnevî* şerhinde, beytine dair, asıl vatanından ayrı düşmüş olan ârif-i billâh bu fânî âleme indikten sonra ayrılıktan dolayı parça parça olmuş bir gönül isterim der, açıklamasını yaptıktan sonra Yazıcızâde Ahmed'in *Muhammediye* isimli eserinde bu beytin mealindeki bir beyti naklettiğini ifâde etmiştir. Burada şârih, ayrıca damdan düşenin hâlini yine damdan düşen bilir; âşık olmayan, ehl-i aşkın hâlini anlamaz. Onun için aşk derdini söylemeye âşık arar, ifâdeleriyle beyitlerdeki anlamsal benzerlik

[56] Ey âlemi süsleyen Efendim! Bu yaşlı kulunu bağışla.
[57] Şeref ve ululuk âlemi padişahların mülküdür. Din büyükleri (bu) padişahlara efendi olsa sezadır.
[58] Bütün cihanın her şeye sahip efendisi, cihanın hürlerine sonsuza kadar efendi olacaktır.
[59] Bu ayrılık günlerinde alçak kimseleri kendine âşık edip onlara gönül vermenden ötürü hayretteyim.
[60] Ey aydın kişi! Celal yıldızları sanadır. Ey takrir eden! Olgunluk alametleri de sanadır.

noktasına dair açıklamada bulunmuştur. Şârihin de belirttiği gibi beyitlerde tercüme sayılabilecek derecede anlamsal olarak benzerlik vardır (Güntan, 2009: 111-112).

Sîne hâhem *şerha* ***şerha*** *ez-****firâk*** *Tâ be-gûyem şerh-i* ***derd****-i iştiyâk*	*Gönül bir* ***sîne ister*** *kim* ***firâk*** *oduna yanmıştır* *Ki* ***şerha şerha*** *olmuştur yanıp* ***derd****-i dil-ârâdan*

Aşağıda yer alan örnekte Sürûrî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* isimli şerh eserinde Hâfız'a ait gazelin son beytinin şerhinde, *bu gazelün nazîresini Mevlânâ Şâhidî dimiş gazel,* ifâdeleriyle Şâhidî'nin gazeline yer vermiştir (Atila, 2019: 1643).

Nâgehân perde ber-endâhteî yanî çi *Mest ez-hâne birûn tâhteî yanî çi*	*Dil zi-agyâr ne-perdâhteî yanî çi* *Ser-i mâ der-kadem endâhteî yanî çi*
Zülf der-dest-i sabâ gûş be-fermân-ı rakîb *Înçünîn bâ-heme sâhteî yanî çi*	*Bâ-muhibbân u refîkân hod ey serv-i revân* *İlm-i cevr ber-efrâhteî yanî çi*
Şâh-ı hûbâni vü manzûr-ı gedâyân şudeî *Kadr-i în mertebe neşnâhteî yanî çi*	*Ez-ruh u zülf ü hat u hâl u kad ü çeşm siyâh* *Fitne-i devr-i kamer sâhteî yanî çi*
Ne ser-i zülf-i hod evvel tu be-destem dâdî *Bâzem ez-pây der-endâhteî yanî çi*	*Resm-i hûbân heme âşık-kuşî vü cilvegerîst* *Tu hemîn resm ber-endâhteî yanî çi*
Sühanet remz-i dehân guft u kemer sırr-ı miyân *Vez-miyân tîg be-mâ âhteî yanî çi*	*Kûy-ı çevgân-ı tu kerdem ser-i sevdâî-râ* *Bâ-serem kûy-ı tu kem bâhteî yanî çi*
Herkes ez-mühre-i mihr-i tu be-nakşî meşgûl *Âkıbet bâ-heme kej bâhteî yanî çi*	*Hâk-i râhet şudeem tâ ki be-bûsem pâyet* *Tu be-râh dîgeri tâhteî yanî çi*
Hâfızâ der-i dil-i tenget çü fürûd âmed yâr *Hâne ez-gayr ne-perdâhteî yanî çi*	*Âşnâyî be-gedâyân sebeb-i âhir bûd* *Şâhidî-râ tu ne-şinâhteî yanî çi*

Şârih, engin bir şiir bilgisine sahiptir. Sâ'ib'in şiirine yazılan nazireyi bilmekte ve şerhinde bunu iktibas etmektedir. "Bu gazeline Nâsır Ali merhûm nazire idüb maktaında buyurur ki" ifâdesiyle onun gazeline Nasır Ali'nin nazire yazdığını belirtir. Bununla birlikte Sâ'ib'i "merhûmun beyti bir dîvâna mukabildir" ve "merhûm yirmi dört kırat şâirdir" diyerek över (Gönel, 2004: 208).

Der-câme-i hod çâk zeden bî-sebebî nîst *Der pîrehen-i gonçe hârest be-bînîd*	*Hûn geşt Alî sîneem ez-mısra-ı Sâ'ib* *Mâ der-pîrehen-i gonçe çe hâr est be-bînîd*

4. Kaynak Zikredilme Durumuna Göre Manzûm İktibaslar

Bazen şerhteki ifâdelerle iktibas yapılan manzûm parçaların ne amaçla yazıldığı belirtilirken manzûmelerin şâirleri nadir olarak belirtilir ve genellikle de müphem ifadelerle isim zikredilmeden geçilir. Bazen de iktibas edilen manzûm parçanın kime ait olduğu mahlastan anlaşılmaktadır. Klâsik şerh metinlerinde yer alan manzûm iktibaslara bakıldığında bunların büyük bir kısmında şâir ismi veya kaynak zikredilmediği veya nâdiren zikredildiği görülür.

4.1.Kaynak İsmi Zikredilen Manzûm İktibaslar

Şem'î Şemullâh'ın *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'*ında ifâde edilen, aklın her yeni biten gülden yüz beyân nakşı bulması ifâdesiyle benzerlik gösteren, Sa'dî'nin her yaprak, akıllılar katında Allâh'ın marifetinden bir defterdir, anlamındaki beyti, Şeyh Sa'dî bunı beyân ider bir beyt dimişdür, ifâdesiyle beytin Sa'dî'ye ait olduğu belirtilmek sûretiyle nakledilmiştir (Soleimanzâdeshekarab, 2019: 794). .

Zi-ittihâd-ı heyûlâ vü ihtilâf-ı sûr *Hıred zi-her gü'l-i nev-nakş sad beyân gîred*[61]	*Berg-i dırahtân-ı sebz der-nazar-ı hûşyâr* *Her varakî defterîst marifet-i kidrdikâr*[62]

Hâcibî'nin *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ'*sında Mollâ Câmî (ö. 898/1492)'nin beyti şerh edilirken beyitte geçen "mâh- nahşeb" ibaresi için Mâverâü'n-nehr'de, Tirmid yakınlarında bir şehrin adıdır. Rivâyet olunur ki orada bir kuyu vardır, onun içinde bir ay şekli görünür. O ayı İbn Mukanna-ı Horâsânî sihir ile göstermiştir. Zirâ ay batınca o ay doğup dört şehri aydınlatır, ifâdeleriyle açıklanarak Sünbülzâde Vehbî'nin ismi zikredilmek sûretiyle *Tuhfe-i Vehbî'*den bir beyit nakledilmiştir (Özder, 2018: 486).

Se rûz ân mâh der-çeh bûd tâ şeb *Çü mâh-ı Nahşeb ender-çâh-ı Nahşeb*[63]	*İçinde ay görünmüş bir kuyudur çâh-ı Nahşeb hem* *Ol aydır mâh-ı Nahşeb İbn Mukanna eylemiş îcâd*

4.2.Kaynak İsmi Zikredilmeyen Manzûm İktibaslar

Şârih bazı örneklerde şâirin ismini belirtmeden yalnızca örnek şiire yer vermiştir. Müellif, bu şiirleri yazarken "bir âşık dimiş", "nitekim şâir dimiş", "bir ârif bir yârün davetinde dimiş", "nitekim bir mürîd dimiş", "nitekim dimişler", "nitekim sulehâdan biri dimiş" ve "bir pîr dimiş" tarzındaki ifâdeler kullanmaktadır. Klâsik şerhlerde yer alan manzûm iktibaslarda kaynak belirtme husûsunda bir tutarlık yoktur. Hem âyet-hadîs hem de manzûm iktibaslarda büyük

[61] İlk cevherin birliğinden ve sûretlerin ayrılığından akıl her yeni gülden yüz yüz beyân nakşı bulur.
[62] Yeşil ağaçların her bir yaprağı, akıllılar katında Allâh'ın marifetinden bir defterdir.
[63] Nahşeb ay gibi Nahşeb kuyusunda üç gün o ay kuyuda kalırdı geceye kadar.

oranda kaynak belirtilmediği görülür. Bu duruma sebep olarak dönemin ilim-bilim anlayışı gösterilebilir. Bilimsel anlamda günümüzde olduğu gibi kaynak gösterme alışkanlığının olmayışından klâsik şerhlerin yazıldığı dönemden bahsetmek pek mümkün değildir. Aşağıda şâir ismi zikredilmeden yapılan manzûm iktibaslara örnek verilmiştir:

Mustafa Şem'î'nin *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî*'sinde, gözyaşı Gülgûn'umu ayağının peşinden gitmesi için koştururum, anlamındaki beytin şerhinde, XVI. yüzyıl şâirlerinden Zâtî'nin beyti nakledilmiştir (Çınarcı, 2011: 290). Her iki beyitte de gözyaşının"Gülgûn"a benzetilmesi söz konusudur.

Hest ***gülgûn****-ı* ***sirişk****em gîrem rev* *Der-pâyet mîrânemeş tâ mîreved*	*Şebdîz-i hatt-ı dil-ber tozup tozup gelelden* ***Gülgûn-ı eşk****-i âşık tutup tutup yenilmez*

Aşağıda yer alan örnekte Sûdî, *Bostan*'da geçen, nasıl ki yüz oktan biri sadece hedefe varırsa birçok sadeften de bir tane inci çıkar, anlamındaki beytinin şerhinde şârih, anlamsal olarak benzerlik gösteren XVI. yüzyıl şâirlerinden Usûlî'nin, beytini "beyt:" ibaresinden sonra nakleder. Görüldüğü üzere her iki beyitte de arzulanan şeye ulaşmak için uzun süre çaba ve fedakârlık gösterilmesi gerektiği ifâde edilmiştir (Açar, 2018: 544-545).

Dürî hem ber-âyed zi-çendîn sadef *Zi-sad çûbe âyed yekî ber-hedef*	*Niçe bin âdemoğlanı helâk olmak gerek tâ kim* *Yalancı kahbe dünyâda ola bir gerçek er peydâ*

5.Nazım Birimi ve Şekline Göre Manzûm İktibaslar

5.1.Mısrâ İktibasları

Şem'î'nin *Mantıku't-Tayr Şerhi*'nde kaynak beyitte geçen "kâr üftâden" deyimine dair "Umûr-dîde ve ahvâl-şinâs manâsına istimâl olunduğu bu mısrâdan zâhirdür ki *Gülistân*'dadur." ifâdeleriyle açıklama yapıldıktan sonra *Gülistân*'dan bir mısrâ nakledilmiştir (İnce 2012: 104).

Geh kuned der-tâceş ez-şebnem güher *Akl* ***kâr-üftâde*** *vü cân-dâde zûst*[64]	*Zi-kâr-üftâde bişnev tâ bidânî*

İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî'de* kaynak beytin şerhinde "mısrâ" başlığı ile kaynak belirtmeden Fuzûlî'nin bir mısrâını nakletmiştir (Yalap, 2014: 770).

Her hased ez-dustî hîzed yakîn *Ki şeved bâ-dûst gayrî hem-nişîn*[65]	*Kâşki sevdigümi sevse kamu halk-ı cihân*

5.2.Beyit İktibasları

Şerhlerde manzûm iktibasların büyük oranda beyit iktibaslarıyla yapıldığı görülür. Hatta büyük oranda bu iktibaslardan önce "beyt" ibaresi kullanılmıştır. Yunus Edip'in *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'inde Şevket-i Buhârî'nin aşağıda yer alan beytinin açıklamasında "bu âyete telmîh Fuzûlî'nin bir beyti vardır beyt" denilerek Fuzûlî'den bir beyit iktibas edilmiştir (Kızıltaş, 2019:55).

Ümîd-i nukhet-i rahmî zi-bî-pervâ gulî dârem *Ki âvâz-ı şikest-i reng pindâred figânem râ*[66]	*Bu gamlar kim benim vardır bâirin başına koysan* *Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i azâb oynar*

[64] Gâh onun tacında şebnemler cevher saçar, aklın iş görmesi ve can bulması ondandır.
[65] Her haset, şüphesiz dostluktan meydana gelir. Sevgiliyle başkaları bir arada oturunca haset baş gösterir.

5.3.Diğer Nazım Şekilleriyle Yapılan İktibaslar

Klâsik şerhlerde başka bir şâirin gazel, kasîde, rubâî, nazm, mesnevî vs. nazım şekilleriyle kaleme alınmış manzûmelerinden yapılan iktibaslar da bulunmaktadır. Bu tür iktibaslar yapılırken şârihler iktibas yapılan manzûmenin yer yer nazım şeklini de belirtmişlerdir. Sürûrî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız* isimli şerh eserinde Hâfız'ın beytinin anlamsal izahını yaptıktan sonra *"Hazret-i Mevlânâ dimiş mesnevî"* ifâdeleriyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden bir beyit nakletmiştir (Oğuz, 1998: 60).

Dilber ki der-kef-i û mûmest seng-i hârâ *Hûbân-ı pârsî-gûy bahşendegân-ı ömrend*[67]	*Fârisî-gû gerçi nâz-ı hoşterest* *Aşk râ hod sad zebân-ı dîgerest*[68]

Sürûrî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'd*a Hâfız'ın örnekteki beytinin şerhinde kime ait olduğunu belirtmeden *"Rubâî"* ifâdesiyle iktibas yapmıştır (Atila, 2019: 509).

În çi istiğnâst yâ Rab vîn çi kâdir hâkimest *Kîn heme zahm-ı nihân hest ü mecâl-i âh nîst*[69]	*Sîneme dâğ ursa dilber âh kılmaz dil bilür* *Şâha mahsûs olmağiçün tamğa-ı şâhîdür ol* *Şol gönül kim dâğ-ı derd ile nişân ide Hudâ* *Niçe feryâd eylesün kim hâs u İlâhîdür ol*

XVI. yüzyıl şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]) *Şerh-i Bostân*'ında Sa'dî'nin beytinin şerhinde, *hâsılı bir müselmânın gönlünü ele alup rahat u âsûde eylemek, Kabenin her menzilinde bin rekat namâz kılmakdan evlâdur. Niteki buyurmışlardur: Nazm*, ifâdeleriyle bir nazm iktibas edilmiştir (Açar, 2018: 89-90).

Be-ihsânî âsûde kerden dilî *Bih ez-elf rekât be-her menzilî*[70]	*Dil be-dest âver ki hacc-ı ekberest* *Ez-hezârân Kâbe yek dil bihterest* *Kâbe bünyâd-ı Halîl-i Âzerest* *Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest*[71]

Sonuç

Çalışmada iktibasların tasnifine geçilmeden önce manzûm iktibaslardan önce kullanılan ifâdeler, meşhûr şârihlerin manzûm iktibas anlayışları ve manzûm iktibas yapılan şâirlere dair açıklama ve değerlendirmede bulunulmuştur. Daha sonra çalışmanın temelini oluşturan kısımda manzûm iktibasların tasnifi yapılmıştır. Diline göre manzûm iktibaslar Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üçe ayrılarak örneklendirilmiştir. Burada Türkçe ve Arapça'ya göre manzûm iktibasların büyük oranını Farsça alıntıların oluşturduğu tespit edilmiştir. Amacına göre manzûm

---

66 Bir bağışlama kokusu ümidini pervâsız bir gülden beklerim, benim figanım onun kulağına kırık bir renk sesi gibi gelir.
67 Mermer taşı elinde mum gibi olan sevgili, Farsça konuşan güzeller de insana cân verirler.
68 Her ne kadar Farsça konuşan güzelin nazı daha hoş olsa da Aşkın yüzlerce başka dili vardır.
69 Bu ne istiğnâdır bu ne kudretli hakîmdir, bütün bunlar gizli yaralardır ve âh etmeye mecâl yoktur.
70 Bir gönül yapmak Kâbe'de bin rekât namaz kılmaktan evlâdır.
71 Gönül al ki bu, büyük hacdır. Bir gönül bin Kabe'den evladır. Kâbe Âzer oğlu Halil'in binasıdır. Gönül ise Cenab-ı Hakk'ın nazar eylediği yerdir.

iktibaslar: Gramer izahı için yapılan manzûm iktibaslar, kaynak beyit ve şerhle doğrudan alâkalı olmayan manzûm iktibaslar, kaynak beyitle anlam ve hayâl olarak benzeyen manzûm iktibaslar, kaynak beyitle anlamsal olarak benzer olup hayâl olarak farklı olan manzûm iktibaslar, aynı kaynak beyte dair birden fazla şâirden yapılan manzûm iktibaslar, kaynak beyitte geçen kelime ve ibarenin açıklanması için yapılan manzûm iktibaslar, kaynak beyte cevap niteliğindeki manzûm iktibaslar, kaynak beytin şâirinin başka şiirlerinden yapılan manzûm iktibaslar, örnekleme amaçlı manzûm iktibaslar, şâirler arası etkileşimi gösteren manzûm iktibaslar olarak sınıflandırılmıştır. Burada görüldüğü üzere manzûm iktibaslarda örnekleme ve delillendirme olmak üzere iki temel sebep olduğu görülmüştür. Kaynak zikredilme durumuna göre manzûm iktibaslar ise kaynak ismi zikredilen ve kaynak ismi zikredilmeyen manzûm iktibaslar olarak ikiye ayrılmaktadır. Burada şerhlerde manzûm iktibaslar yapılırken şâir isminin nâdiren zikredildiği, hatta bazı yanlış belirtilen kaynakların olduğu da görülmüştür. Manzûm iktibasların yapısal özelliklerinden olan nazım birimine ve şekline göre manzûm iktibaslarda ise mısrâ iktibasları, beyit iktibasları ve diğer nazım şekilleriyle yapılan iktibaslar olarak tasnif edilmiştir. İktibaslar genel olarak beyit, kıta, rübâî ve mesnevîlerden bir parça olarak yapılmış olmakla beraber beyit birimiyle yapılan manzûm iktibasların çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, manzûm iktibaslar bir şerh metodu olmanın yanı sıra nesre etki eden önemli bir üslûp özelliğidir. Manzûm iktibaslar, şerh metinlerinin beslendiği kaynakların belirlenmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu yönüyle metinlerarasılık bağlamında incelenmeye muhtaç metinlerdir. Öte yandan manzûm iktibaslar şâirler ve edebiyat sahaları özelinde kültürler arası etkileşimi de bizlere sunduğu düşünülebilir. Lâkin yapılan inceleme sonucunda örneklerin şâirler arası etkileşimi tespit etmekten çok şerh edilen kelimenin, mefhûm veya hayâle uygun olmasına dikkat edildiği anlaşılmıştır. Bu sebeple manzûm iktibaslar üzerinden şâirler arası etkileşimi tespit etmek veya bu örneklere karşılaştırmalı edebiyat unsurları olarak bakmanın doğru olmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Açar, Bedriye Gülay (2018). 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-tenkitli metin, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Altınışık, Muhammet Emin (2013). Salih bin Yusuf bin Mustafa Şerh-i Dîvânçe-i Firişte: İnceleme-tenkitli metin-sözlük-dizin-tıpkıbasım, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Üniversitesi.

Başçetin, Mustafa Yasin (2014). Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket ve Sistematik Şerh Sözlüğü, SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Ceylan, Ömür (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Çınarcı, Mehmet Nuri (2011). Mustafa Şem'i'nin Şerh-i Dîvân-ı Şahi adlı eseri: İnceleme-tenkitli metin-sözlük, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Dağlar, Abdülkadir (2009). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük), SBE, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Devellioğlu, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

Durmuş, İsmail (2000). "İktibas". *DİA*, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gök, Taner (2014). Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli metin, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Gözitok, Mehmet Akif (2017). Tellizade Vehbi ve Urfî-i Şirazî Dîvânı Şerhi Tenkitli Metin-İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Güntan, Zekiye (2009). XIX. Yüzyıl İstanbul mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsatü'ş-Şürûh İsimli Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlîli, SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Karga Göllü, Bilge (2018). Hâkim'in Şerh-i Dîvân-ı Şevket'i: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin, SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.

Kızıltaş, Abdulkadir (2019). Yunus Edip-Şerh-i Dîvân-ı Şevket (İnceleme–metin), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Koçoğlu, Turgut (2009). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnev î (II. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük, SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Külekçi, Numan. (2003). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Metin, Mutlu (2014). Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (Transkripsiyonlu metin) [200b-321a], SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Oğuz, Meral Ortaç (1998). Sürûrî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfız'ı, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Özder, Deva (2018). Hâcibî'nin (Hacı Sâlih-zâde) Şerh-i Yûsuf u Zelîhâsı (İnceleme-tenkitli metin), SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.

Özdemir, Mehmet (2013). İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi.

Saraç, M. A. Yekta (2012). *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat*, İstanbul: Gökkubbe Yayınevi.

Soleimanzadeshekarab, Naser (2019). Şem'î Şem'ullâh ve şerh-i Dîvân-ı Hâfız, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Tâhirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügati*, (Haz.: K.E. Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tanyıldız, Ahmet (2010). İsmâîl Rusûhî-yi Ankara-Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük), SBE, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Turan, Muhittin (2014). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mantıku't-Tayr, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.

Uzun, Mustafa (2000). "İktibas (Türk Edebiyatı)". *DİA*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Verim, Hidayet (2014). Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (Transkripsiyonlu Metin) [1b-200b], SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Yakut, Emrullah (2007). Sâ'ib-i Tebrizî Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yalap, Hakan (2014). İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (II. cilt) (inceleme-metin-sözlük), SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.

Yılmaz, Ozan (2004). Urfî'nin kasîdelerine yazılan Türkçe Şerhler, SBE, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

Yılmaz, Ozan (2007). Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü. *TALİD*: *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, 9: 271-304.

Yılmaz, Ozan (2008). 16. Yüzyıl Şârihlerinde Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.